

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Історичний факультет

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра нової та новітньої історії

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

бакалавра

(освітній ступінь)

на тему: «Федір Микитич Романов (Філарет) : історичний портрет патріарха та державного діяча».

« Fedor Nikitich Romanov (Filaret): historical portrait of the patriarch and statesman ».

Виконала: студентка денної форми навчання
напряму підготовки 6.020302 Історія
Чиркова Ірина Дмитрівна

Керівник к.і.н., доц. Мілевич С.В.

Рецензент д.і.н., доц. Прігарін О. А.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

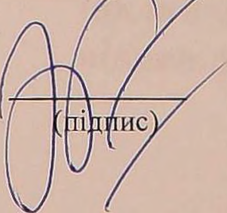
№ 14 від 22.05 2017 р.

Захищено на засіданні ЕК № 2

протокол № 31 від 16.06. 2017 р.

Оцінка добре 13 185
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Дьомін О.Б
(прізвище, ініціали)

Голова ЕК

Гребцова І. С.
(прізвище, ініціали)

Ш/к 429809

Одеса – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I	8
ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ ТА ІСТОРИОГРАФІЇ.....	8
РОЗДІЛ II.....	11
ФЕДІР МИКИТОВИЧ РОМАНОВ (ФІЛАРЕТ) ЯК.....	11
ІСТОРИЧНА ОСОБИСТІСТЬ	11
2.1. Життєвий шлях Філарета: формування релігійної, політичної та громадської позиції.....	11
2.2. Благодійність Федора Микитовича Романова.....	21
РОЗДІЛ III	29
ДЕРЖАВНА ТА ЦЕРКОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА	29
3.1. Участь в державних справах.....	29
3.2. Управління Російською православною церквою.....	37
РОЗДІЛ IV	49
ПОРТРЕТИ ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА ХVIII–ХІХ СТ. ЯК ПРИКЛАД ІСТОРИЧНОГО ПОРТРЕТА.....	49
Додатки.....	64

ВСТУП

Перша половина XVII століття була тим часом, коли в Росії йшов процес формування абсолютизму та поступового злиття боярства і дворянства в єдиний державний стан. Російський уряд намагався вивести країну з дипломатичної та економічної ізоляції, спричиненої смутою початку сімнадцятого століття, а суспільна еліта з кожним десятиліттям виявляла все більше інтересу до досягнень європейської культури. Але все це відбувалося на тлі посилення феодально-кріпосницьких порядків і постійної військової загрози з боку сусідніх держав, що породжувало в умах передових людей епохи думка про проведення соціальних, військових та фінансово-адміністративних реформ.

Філарет, до прийняття чернецтва – Федір Микитович Романов – російський політичний і державний діяч, патріарх, батько царя Михайла Федоровича Романова (першого російського царя з династії Романових). За царя Федора Івановича, який доводився йому двоюрідним братом по материнській лінії, Федір Микитович займав великі державні посади, саме Федір Микитович був однією з ключових фігур політичної боротьби за російський престол після перетину династії Рюриковичів. При Борисі Годунові Федір в опалі, пострижений у ченці.

Актуальність дослідження. Смутний час, що виходить з рамок спокійного життя і порушує буденне протягом історії, його діячі привертають серйозну увагу істориків, які шукають причини даного явища. Спеціального розгляду, зокрема, заслуговує такий видатний державний діяч Росії кінця XVI – початку XVII століть, як патріарх Філарет Микитович Романов. Його фігура виділяється на тлі більшості інших представників московської еліти перших десятиліть XVII століття, а його вчинки мали значний вплив на економічний, політичний та соціальний розвиток країни в цілому.

У загальному розумінні Федір був, ймовірно, спадкоємцем московського престолу і, в той же час, опальний чернець-зрадник під ім'ям Філарет у

далекому архангельському Сійському монастирі при Борисі Годунові; митрополит Ростова Великого при першому самозванці царевича Дмитрія в царюванні Василя Шуйського; наречений патріарх Московський при дворі Лжедмитрія II одночасно з патріархом Гермогеном; учасник московського посольства, який запропонував царський престол католику-поляку Владиславу; смоленський посланець і, нарешті, великий государ патріарх за сина-царя Михайла Федоровича. Все це дуже рідкісне поєднання пошани і приниження, знатності і ув'язнення.

Роль патріарха Філарета є прямим відображенням ролі Російської Православної Церкви (далі – РПЦ) в історії Росії, його роль в епоху смути завжди привертала увагу істориків і приводила їх часом до прямо протилежних висновків. Цій темі присвячена досить велика історіографія, яку слід розділити на кілька періодів: дореволюційний, радянський і сучасний. В основі запропонованої періодизації лежать політикометодологічні відмінності. Справа в тому, що тут слід враховувати соціально-політичні особливості зазначених періодів. Для першої з означених періодів характерна монархічна або ж постмонархічна, буржуазно-демократична, свідомість, другий – знаходиться у владі класових установок «марксистсько-ленінського вчення», представникам третього періоду вдалося вирватися з рамок радянської ідеології і приступити до формування свого власного погляду на історію, визначити досить важко через його хронологічної нетривалості.

Методологічні і політичні відмінності неминуче спричинили за собою серйозні розбіжності у трактуванні основних біографічних моментів життя і діяльності Філарета Микитовича, серед яких слід, насамперед, виділити присутність нареченого патріарха в таборах двох Лжедмитріїв і ставлення до їх політики; участь у смоленському посольстві; скликання Земського собору 1619 року; політична могутність після полону; жорстка лінія в антикатолицька патріаршому достоїнстві; складання «Нового літописця», Смоленська війна.

Виходячи зі сказаного, *мета дослідження* полягає у відтворенні історичного образу патріарха Філарета крізь призму його особистісних якостей.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення конкретних *завдань*, а саме:

- 1) простежити формування особистості Філарета Микитовича та його еволюцію впродовж життєвого шляху;
- 2) розглянути побут і сімейне життя святішого;
- 3) визначити місце і роль патріарха Філарета в житті церкви і держави, ступінь її впливу на вирішення державних справ;
- 4) виявити вплив особистісних якостей і морально-ідеологічної сторони харизми патріарха на характер його державно-церковної діяльності.
- 5) проаналізувати портрети Патріарха Філарета XVIII–XIX ст. як приклад історичного портрета.

Об'єкт дослідження – особистість Федора Микитовича Романова на фоні епохи, його політична боротьба, благодійність, особистісні якості патріарха, а *предмет* – відтворення історичного образу патріарха Філарета крізь призму його особистісних якостей.

Хронологічні межі роботи охоплюють період життя та діяльності Федіра Микитовича Романова, але більш детально розглянуті події з того моменту, коли він близько 1586 року почав придворну службу боярином і до часу його смерті у 1633 році.

Аналіз опрацьованих джерел та літератури. Під час написання даної роботи автор вивчила певне коло джерел та дослідницької літератури, праці авторів, які в різний час зверталися до розгляду матеріалу з теми, якій присвячена дипломна робота. Перш за все були вивчені історичні джерела, які дозволяють відновити об'єктивну картину життя і діяльності Філарета. Серед них офіційні документи та матеріали, джерела наративного характеру.

Цікавий матеріал щодо характеристики часу життя та діяльності Федора Микитича та його особистих рис можна знайти у джерелах наративного

характеру. У першу чергу мова йде про «Сказание Авраамия Палицына» [11], «Рукопис Филарета» [10], тощо.

Таким чином можна зробити висновок, що тема забезпечена історичними джерелами.

Методологічна база дослідження включає в себе принципи історизму, об'єктивності і плюралізму і передбачає використання як загальнонаукових, так і спеціальних історичних методів. У бакалаврській роботі застосовувалися такі загальнонаукові методи, як аналіз і синтез, класифікація, типологізація. Крім цього, в дослідженні застосовано наступний спеціальний метод: порівняльно-історичний (в соціально-історичному аспекті).

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому вперше крізь особистісну призму розглядаються службова кар'єра боярина і церковно-державна діяльність Філарета Микитовича, спрямована на відродження і зміцнення державного і морального ладу російського суспільства.

Вивчення особистості і церковно-державної діяльності Філарета Микитовича Романова має своє **практичне значення** з точки зору історичної науки. Матеріали дипломної роботи можуть бути використані в науковій і навчальній практиці, наприклад, у загальних та спеціальних курсів з вітчизняної історії. Біографічні дані, зібрані в роботі, також можна використовувати для популяризації історичних знань.

Обґрунтування структури роботи. Виходячи з завдань та хронологічних рамок кваліфікаційного дослідження було обрано структуру роботи, яка складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку вивчених джерел та літератури та додатків.

Перший розділ присвячений історіографії. У другому розділі досліджується життєвих шлях Філарета та його благодійність. У третьому розділі розглядається державна та церковна діяльність патріарха Філарета. У четвертому розділі досліджуються портрети Патріарха Філарета XVIII–XIX ст.

Під час роботи над темою дипломної роботи було опрацьовано 22 джерела. Загальна кількість робіт у списку складає 43.

ВИСНОВКИ

Патріарх Філарет (1619-1633) – патріарх російський, в миру Федір, старший син боярина Микити Романовича, батько першого російського царя з роду Романових – Михайла Федоровича. Федір Микитович Романов – російський державний діяч, старший син Микити Романовича Захар'їна-Юр'єва, та наближений Івана Грозного.

Федір Романов обіймав, як і його батько, чільне становище в московському суспільстві.

Майбутній патріарх був вихований в руслі середньовічного ортодоксального світосприйняття і цілком благочестиво. Маючи знатне походження, він, як і його батько, посідав чільне соціальне становище, ставши на рубежі XVI-XVII століть конкурентом у боротьбі Бориса Годунова за повноту влади. Опала не стала для сийського вигнанця нищівним ударом, хоча необхідно визнати, що ченця Філарета, відірваного від сім'ї і взагалі вирваного з звичного плину життя, повинно було бути дуже скорботно. Навпаки, насильний постриг повинен був зміцнити морально-вольові особистісні якості майбутнього першосвятителя. Точно невідомо від кого виходила ініціатива поставлення Філарета Микитовича в митрополити, але слід визнати цілком виправданою гіпотезу, згідно з якою Лжедмитрій I був ініціатором такого акта, адже без його участі такий захід не міг би відбутися. Тут нам важливо, що Філарет пішов по шляху церковного служіння, не опираючи долю. Це зумовлено загальним для російської середньовічної людини менталітетом, який передбачав наявність кінцівки земного буття і неминучого переходу у вічність, що у випадку з майбутнім патріархом виражалося в спокійному прийнятті життєвих подій.

Філарет Микитович був «сином своєї епохи, тобто, вихованим в традиційному ортодоксальному дусі. Займаючи одне з чільних положень у владній еліті, він був в епіцентрі боротьби, що розгорталася навколо царського престолу. Опалу можна сприймати як певний програш, але, разом з тим,

скорботи не зломали високопоставленого митрополита, рішення, про нареченні в які, швидше за все сталося поза його власне втручання. «Патріарх» Лжедмитрія II — також тимчасовий і навряд чи бажаний стан тушинського в'язня, а, швидше, плід таємної польської гри, спрямованої на захоплення російських територій. Служба Батьківщині – ось у чому дієво проявилася суть цієї людини. Смоленське посольство і патріарше служіння – ось де посправжньому виявилася принципова ортодоксальність Філарета. Однак було б неправомірним так звужувати коло проявів його особистості. Благодійність і виникає з сімейно-побутових традицій. Саме благодійність – це ще один слід тонкого душевного стану Філарета Микитовича.

Діяльність уряду Михайла Федоровича-Філарета було об'єктивно обумовлена найважливішим загальнодержавним завданням — необхідністю консолідації нації і територій. Її втілення проходило через наведення порядку в сфері наділення дворян землею, що обумовлено прагматичністю і в кінцевому рахунку мудрістю перш освятителя. Це необхідно було зробити для підвищення матеріального добробуту службовців, можливості мати достатню озброєння. Уряд Михайла-Філарета у зв'язку з цим змушений був вирішувати питання про відновлення; зруйнованої помісно-вотчинної системи як засоби створення боєздатної армії, в стратегічному відношенні – в цьому вирішувалося питання антипольського реваншу.

Факт поставлення його в патріархи відкрив перед ним перспективу державно-політичної діяльності. Однак це настанова є подією, що має кілька загадковий характер, пов'язаний з участю у ньому патріарха Феофана і, з іншого боку, відсутністю ряду великих архиєреїв. Відновлення моральних та канонічних підвалин російської церкви, що базувалися на традиційних уявленнях Філарета, стало рішучим виявом його ортодоксії, яка поширювалася і на вплив на загальнодержавну політику, одним з напрямків якої був реванш за інтервенцію. Цей реванш мав військовий характер, вимагав створення міцного служилого класу дворян, їх наділення землею ставало ключовим моментом як

для внутрішньодержавної стабільності, так у досягненні зовнішньополітичних цілей уряду Михайла-Філарета.

Розглянувши всі відомі на даному етапі дослідження портрети Філарета, хотілося б відзначити, що тільки портрет з Титулярника є беззаперечно державним замовленням, і тільки тут портрет Філарета входить виключно в династичну серію. В інших же випадках портрет Патріарха відривається від генеалогічної прихильності до династії, це не благає його значення в очах замовників. У випадку з гравюрою Йоганна Готліба Зейферта, портретом з Кусково та його повтореннями, портрет Філарета входить до складу вже інших серій, з іншими завданнями. Про Федора Микитовича йдеться тут як про державного діяча, як про батька нової династії Романових. У шереметовському замовленні зовсім проглядається мета підкреслити родинну близькість з царським домом. А ось в картинах з Ростова або ж Антонієво-Сийського монастиря, портрет створюється і існує самостійно, крім імені та статусу, шанується сама особистість, її історичний і духовний зв'язок з замовником.

Отже, в першому розділі розповідається, про огляд джерел історіографії в цілому. У другому розділі розглянуто Філарета, як історичну особистість. А саме : його життєвий шлях, формування його релігійної, політичної, громадської позиції. У третьому розділі розглядається церковна та державна діяльність Філарета, а саме участь у державних справах та правління Російською православною церквою. У четвертому розділі розглянуто портрети патріарха Філарета XVIII–XIX ст., як приклад історичного портрета.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Опубліковані джерела

Документи

1. Дело о ссылке Романовых // Хроники Смутного времени. – М.: Фонд Сергея Дубова, 1998. – 448 с.
2. Известие о начале патриаршества в России и о возведении на патриаршеский престол Ростовского митрополита Филарета Никитича, и чин поставления его // Дополнения к актам историческим. Т. И. Спб.: В типографии Эдуарда Праца, 1846. – 386 с.
3. Собрание государственных грамот и договоров. Ч. 3. – М.: В типографии Селивановского, 1822. – 540 с.
4. Смута в Московском государстве: Россия начала XVII столетия в записках современников. – М., 1989. – 462 с.
5. Тушинский вор: личность, окружение, время. Документы и материалы. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – 464 с.
6. Челобитная неизвестного к патриарху Иосифу // Каптерев Н.Ф. Патриарх Никон и его противники в деле исправления церковных обрядов. Время патриаршества Иосифа. – М.: Изд-во «Индрик», 2003. – 308 с.

Наративні джерела

7. Повесть о Земском соборе 1613 г. // Хроники Смутного времени. – 213 с.
8. Повесть о честном житии царя и великого князя Феодора Ивановича всея Руси // Полное собрание русских летописей. Т. 14. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 879 с.
9. Рукопис Филарета // Сборник Муханова. 2-е изд., доп. Спб.: В типографии Эд. Праца, 1866. – 455 с.
10. Сказание Авраамия Палицына / Подг. текста и коммент. О.А. Державиной и Е.В. Колосовой. Под ред. Л.В. Черепнина. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1955. – 347 с.

11. Сказание известно о воображении книг печатного дела // Русское историческое повествование XVI-XVII веков: Сборник / Сост. Ю.А.Лабынцев. – М.: Советская Россия, 1984. – 109 с.
12. Сказание о царстве царя Феодора Иоанновича // Русская историческая библиотека. Т. XIII. Памятники древней русской письменности, относящиеся к Смутному времени. 3-е изд. – Л., 1925. – 1120 с.
13. Хворостинин И.А. Слова дней, и царей, и святителей московских // Памятники литературы Древней Руси: Конец XVI -начало XVII веков. – М.: Худож. лит., 1987. – 879 с.
14. Шаховской С.И. Повесть книги сея от прежних лет // Русское историческое повествование XVI-XVII веков: Сборник / Сост. Ю.А. Лабынцев. – М.: Советская Россия, 1984. – 546 с.

ЛИТЕРАТУРА

15. Ананьич Б. В., Ганелин Р. Ш., Дякин В. С. Кризис самодержавия в России. Л.: «Наука», 1984. – 544 с.
16. Басин Е. Я. К определению жанра портрета // Советское искусствознание. М., 1986. Вып. 20. – 179 с.
17. Безбородко Ф. В преддверии смуты //«Фигуры и лица» приложение к «Независимой Газете» №4, февраль 1998. – 508 с.
18. Борисов М.С., Левандовский А.А., Щетинов Ю.А. Ключ к истории Отечества– М: Изд-во Моск. ун-та, 1993. – 192 с.
19. Боханов А.Н. Михаил Федорович Романов. – М: «Международные отношения», 1994. – 255 с.
20. Гуревич А.Я. Что такое исторический факт // Источниковедение. Теоретические и методологические проблемы. — М., 1969. – С. 87
21. Геллер М. Я., Некрич А. М. История России. 1600-1800. Утопия у власти. Т.1. М.: «Мик», «Агар», 1996. – 407 с.
22. Зверев С.П. Личность святейшего патриарха Филарета в отечественной историографии. – М.: ИНИОН, 2000. – 25 с.

23. Зверев С.П. Патриарх Филарет (Романов) и отечественная историография // Гуманитарий. – М.: МПГУ, 2003. – Вып. 3. – С. 229-233
24. Исаев И. А. История государства и права России: Полный курс лекций – М: Юрист, 1994. – 448 с.
25. Карамзин Н.М. История государства Российского. – М: Эксмо, 2005, 988 с.
26. Ключевский В. О. Российская история. Полный курс лекций. В 5-ти томах. Т. 2, М.: изд-во 2001. – 215 с.
27. Ключевский В. О. Смутное время. Причины, ход и значение смуты. М.: 1992. – 101 с.
28. Кроуфорд Р. и Д. Михаил. Жизнь и любовь Михаила Романова. – М.: «Захаров», 2008. – 488 с.
29. Кусково. Альбом-каталог. М., 2001. – С. 11.
30. Лебедев А. К., Русская историческая живопись до октября 1917 г. М., 1962. – С. 62.
31. Меленберг А. Царские выборы // Новая газета. – № 5 от 23.01.2005.
32. Морозова Л. Смута: ее герои, участники, жертвы. – М.: АСТ Астрель, 2004. – 323 с.
33. Письма Константина Николаевича Бестужева-Рюмина о Смутном времени. Спб.: Типография М.М.Стасюлевича, 1898. – 80 с.
34. Платонов С. Ф. Полный курс лекций по русской истории. – СПб: Кристал, 1997. – 488 с.
35. Поздеева В. В. Первые Романовы и царистская идея (XVIIв.) // Вопросы истории. 1996. – 536 с.
36. Преображенский А. А., Морозова К. Е., Демидова Н.Ф. Первые Романовы на Российском престоле. - М.: Русское слово, 2000. – 78 с.
37. Преснова Н.Г. Портретное собрание графов Шереметевых в усадьбе. М., 2002. – С. 167.

38. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. – М.: Эксмо, 2006. – 290 с.
39. Тарле Я. М. Российские государи. – М.: Цитадель-трейд-Вече, 2006. – 267с.
40. Татищев В.Н. История Российская. Т. 6. – М.-Л.: Наука, 1966. – 479 с.
41. Трутовский В. Патриарх Филарет Никитич и некоторые памятники его в Москве. М., 1913. – С. 313-315.
42. Филарет Никитич Романов// Русский архив. 1882. Кн. 4. – С. 313 – 315.
43. Чубинская В.Г. К вопросу о жанровой специфике генеалогической персонографии// Сборник научных докладов по материалам конференции «Новые открытия портретного искусства Северо-Запада XVII – начала XX вв.». Вологда. [2008]. – С. 30-37.